

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Oğuzca Kaydıyla Verilen Bazı Kelimeler Üzerine Notlar

Notes on Some Words Recorded as Oghuz in Divânu Lugâtî't-Turk

Ferdi Güzel *

Dîvânu Lugâtî't-Türk (DLT), Türk lehçeleri hakkında bilgi veren ilk eserdir. Dönemin lehçeleri ve bu lehçelerin özellikleri hakkında verilen bilgiler Türk dili araştırmaları için eşsiz bir değere sahiptir. DLT'de dönemin edebî dili olan Hakaniye lehçesi dışında birçok Türk lehçesi hakkında çeşitli bilgiler yer almaktadır. Hakaniye lehçesi dışındaki tüm lehçeler hakkında verilen kayıtların yarısından fazlasını Oğuz lehçesi ile ilgili olanlar oluşturur. Kaşgarlı, sık sık Karahanlı yazı dili ile Oğuz lehçesini karşılaştırmıştır. 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk-İslam coğrafyasının en güçlü devleti olmayı başaran Selçuklu, Oğuzların devleti olduğu için DLT'de Oğuz Türklerinin lehçesi hakkında diğer lehçelere oranla daha fazla bilgi verilmesi olağan bir durumdur. DLT'de Kaşgarlı'nın Oğuz lehçesine ait gösterdiği söz varlığı, büyük ölçüde modern Oğuz lehçeleriyle örtüşür. Bu çalışmada DLT'de Oğuzca kaydıyla verilen altı kelime üzerinde durulmuştur: an, etrek, keriş, könçek, sörçek, yorigçı. Bu kelimeler hakkında akademik çalışmalarda yer alan bilgiler gözden geçirilmiş, çağdaş Oğuz lehçelerindeki özellikle de Türkiye Türkçesi ağızlarındaki verilerden hareketle yeni değerlendirmeler yapılmıştır.

* Doç. Dr. Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
guzelferdi@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5601-5661
Bayburt / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Dîvânu Lugâtî't-Türk, Oğuzca kelimeler, etimoloji.

* Assoc. Prof. Dr., Bayburt University
Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature
guzelferdi@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5601-5661
Bayburt / TÜRKİYE

Abstract

Dîvânu Lugâtî't-Türk (DLT) is the very first work that provides information about Turkish dialects. The information given in the work concerning the dialects of that era and their distinctive features hold immeasurable value for the field of Turkish language studies. Besides the Hakaniye dialect, which was the literary language at that time, DLT comprises various information about several Turkish dialects. More than half of the records concerning dialects other than Hakaniye are about Oghuz dialect. Kaşgarli often compared the Karakhanid written language with the Oghuz dialect. It is quite understandable to find more information about the Oghuz Turks' dialect than other dialects in DLT because the Seljuk State that managed to become the most powerful state in the Turkish-Islamic geography from the second half of the 11th century onward was the state of the Oghuzs. The vocabulary of the Oghuz dialect presented by Kaşgarli in the DLT overlaps substantially with the modern Oghuz dialects. This research focuses on the words an, etrek, keriş, könçek, sörçek, and yorigçı, all of which are recorded in DLT as Oghuz. Studies on DLT and discussions concerning relevant words in etymological studies has been reviewed, and based on the available evidence from historical and contemporary dialects, Turkey Turkish subdialects being in the first place, new insights are offered about these words.

Keywords

Divanu Lugati't Turk, Oghuz words, etymology.

Başvuru/Submitted: 15/09/2023

Kabul/Accepted: 18/04/2024

Yayın/Published: 25/04/2025

Makale Bilgileri

Atıf: Güzel, F. (2025). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Oğuzca kaydıyla verilen bazı kelimeler üzerine notlar. *Selçuk Türkiyat*, 64, 129-147.
Doi: 10.21563/sutad.1360912

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Güzel, F. (2025). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Oğuzca kaydıyla verilen bazı kelimeler üzerine notlar. *Selçuk Türkiyat*, 64, 129-147.
Doi: 10.21563/sutad.1360912

It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Ethics Committee Approval: No participants.
Informed Consent: The study received no financial support from any institution or project.
Financial Support: No conflict of interest.
Conflict of Interest: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Copyrights: Two external referees / Double blind.
Assessment: Checked – iThenticate.
Similarity Screening: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
Ethical Statement: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)
License: NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Türk lehçeleri hakkındaki ilk bilgiler Türk dilinin eşsiz yadigârı DLT’de yer alır. Kaşgarlı, eserinde dönemin edebî dili olan Hakaniye lehçesi dışında birçok Türk lehçesine yer vermiştir. Hakaniye lehçesi dışındaki tüm lehçeler hakkında verilen kayıtların yarısından fazlasını Oğuz lehçesi ile ilgili olanlar oluşturur. Kaşgarlı, sık sık Karahanlı yazı dili ile Oğuz lehçesini karşılaştırmıştır (Karahana, 2015, s. 42, 57). Kaşgarlı’nın çalışmasında Oğuz lehçesine bu kadar çok yer vermesinin en önemli sebebi Selçukluların bu dönemde kazanmış olduğu büyük güçtür. 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk-İslam coğrafyasının en güçlü devleti olmayı başaran Selçuklu, Oğuzların devletidir. Dolayısıyla DLT’de Oğuz Türklerinin lehçesi hakkında diğer lehçelere oranla daha fazla bilgi verilmesi olağan bir durumdur (bk. Korkmaz, 2005, s. 241).

DLT’de Kaşgarlı’nın Oğuz lehçesine ait gösterdiği söz varlığı, büyük ölçüde modern Oğuz lehçeleriyle örtüşür (Karahana, 2015, s. 54). Fakat Kaşgarlı’nın başta Oğuz lehçesi olmak üzere Türk lehçeleri hakkında verdiği bütün bilgilerin doğruyu yansıttığı söylenemez (bk. Banguoğlu, 1988, s. 23). Kaşgarlı’nın Oğuzca kaydı düşmediği birçok kelime ile “bunu Oğuzlar bilmez” dediği bazı kelimeler günümüzde Oğuz grubu lehçelerinin bir kısmında tanıklanmakta, Oğuzca gösterdiği birçok kelime de Oğuz grubu dışındaki çağdaş lehçelerin önemli bir kısmında yaşamaktadır.

DLT’deki Oğuzca unsurlar bazı çalışmalarda ele alınmıştır. İlgili çalışmalarda DLT’de Oğuzca olarak gösterilen kelimelerin sayısı farklılık gösterir. Bu konuda ilk çalışmalardan birini yapan Banguoğlu makalesinde 265 kelimeye yer vermiştir (1988, s. 25-48). Dankoff ve Kelly, 126 kelimeyi Oğuzca göstermişlerdir (1985, s. 279-282). Nuri Yüce’ye göre DLT’de 226 Oğuzca kelime bulunmaktadır (2007, s. 323). Çoban’ın çalışmasında Oğuzca olduğu belirtilen 249 kelime yer almaktadır (2005, s. 46-154). Yıldız ve Ölker ise DLT’de Oğuzca kaydıyla geçen 275 kelime tespit etmişlerdir (2009, s. 4). Eser üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlayan Karahana’nın tespitine göre ise DLT’de 278 Oğuzca kelime bulunmaktadır (2013, s. 282- 608; 2015, s. 42).

DLT üzerine hazırlanmış çalışmalarda Oğuzca kelimelerin farklı sayılarda görülmesinin üç temel sebebi vardır:

1. Diğer lehçelerde de bulunan fakat Oğuz lehçesinde ses, biçim veya anlam farkı taşıyan kelimeler bazı çalışmalara alınmış, bazılarına alınmamıştır.
2. Bazı çalışmalarda sadece Kaşgarlı Mahmud’un Oğuzca kaydı düştüğü kelimeler işlenmiş, bazılarında ise Kaşgarlı Mahmud’un açıkça Oğuzca demediği bazı veriler de özellikle çağdaş Oğuz lehçelerinin söz varlığından hareketle Oğuzca kabul edildiği için ele alınmıştır.
3. Bazı çalışmalarda çift şekilli kelimeler ayrı ayrı ele alınmış, bazılarında bunlar tek kelime olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada DLT’de Oğuzca kaydıyla verilen altı kelime üzerinde durulmuştur. Bu kelimeler şunlardır: *añ, etrek, keriş, könçek, sörçek, yorığçı*.

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Oğuzca Kaydıyla Verilen Bazı Kelimeler

1. aη

aη: Oğuzca “yok” demektir. Birisine bir şey emredilirse, emredilen *aη* *aη* der; “yok, yok” demektir. (Atalay, 1985a, s. 40; Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 19).

aη, Türk dili tarihi boyunca Sadece DLT’de kayda geçmiştir. Clauson, kelimeyi tek örnek olarak göstermiş, kökeni hakkında bir açıklama yapmamıştır (1972, s. 165b). Karahan, kelimenin Kıpçakça *aη* “mania (engel)” ve Çuvaşça *an* ile ilişkili olduğunu iddia etmiştir (2013, s. 265-266).

Starostin, Dybo & Mudrak, *āni* “not, negative verb” maddesinde Çuvaşça *an* “not (prohibitive particle)” ile DLT’deki *aη* kelimesini karşılaştırmış, fakat DLT’deki kelimenin yalnızca bir ikileme içinde geçtiğini, Çuvaşça kelimeye tam olarak karşılık gelmediğini ve yansıma olabileceğini belirtmişlerdir (2003, s. 300).

Bize göre de *aη* yansıma bir kelimedir. Tarihî dönem metinlerinde tespit edilememesi, daha çok konuşma dilinde kullanılması ile açıklanabilir. Kelime çeşitli varyantlarıyla Türkiye Türkçesinde (TT) varlığını korumaktadır. TT konuşma dilinde ve TT ağızlarında kelimenin birçok varyantı vardır. Aslına en yakın varyantlar Denizli’de kayda geçmiştir. Caferoğlu’nun tespit etmiş olduğu /η//li biçim önemlidir.

anna / annā¹: Hayır: -*Oğlum bu gün pazara git. -Anna gitmem.* (DS, s. 275b).

ıηı: Hayır. (Caferoğlu, 1994a, s. 184).

Aşağıdaki verilerden bazıları /η//den dönüşmüş /g//nin sızıcılığı, bazıları da sızıcılışan sesin düşmesi ile ortaya çıkmış şekiller olmalıdır. Kelimenin bu varyantları Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir kullanıma sahiptir. Özellikle *aa* ve *aah* biçimleri çok yaygındır:

aa / *aah*: Hayır, yok, olmaz, istemiyorum anlamına gelir: *Karnın aç mı? Aa!* (DS, s. 1a).

ah / *aḥ*: Hayır, yok anlamında kullanılır. (DS, s. 121a).

TT ağızlarındaki şu biçimler de ünlü daralması ile ortaya çıkmış olmalıdır. Dar ünlülü bu şekillerden *u* ve *uh* diğerlerine göre daha yaygındır:

u / *ua* / *iah* / *uh*: Hayır. (DS, s. 2461b).

TT konuşma dilinde yaygın bir kullanıma sahip olan *u* ve *uh*, genel Türkçe sözlüklerin çoğunda bulunmamaktadır. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te *uh* biçimine yer verilmiştir (Ayverdi, 2006, s. 1317b).

2. etrek

etrek: Oğuzcada kızıl tenli adam², açık tenli adam (Clauson, 1972, s. 65b; Dankoff & Kelly 1982, s. 132; Kaçalın, 2019, s. 179).

¹ Bu kelimenin *aη* ile ilgili olabileceği başka bir çalışmada da dile getirilmiş fakat diğer varyantlara temas edilmemiştir (Değer, 2021, s. 93).

² İlgili bazı çalışmalarda “sarışın adam” anlamı verilmiştir (Atalay, 1985a, s. 101, Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 50).

Clauson, *etrek*'in tek örnek olduğunu belirtmiş fakat yapısı üzerine herhangi bir açıklama yapmamıştır (1972, s. 65b). Etimolojik çalışmalarda ve DLT üzerine hazırlanmış eserlerde kelimenin yapısı hakkında yorum, değerlendirme içeren bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kökten sonra gelen unsurun açıklanması güç olsa da TT ağzlarında yer alan bazı verilere göre kelime büyük ihtimalle Türkçe *et* ile ilgilidir. Kelimenin karşılaştırma eki +rAk ile kurulduğu düşünülebilir fakat bu ekin tarihî lehçelerde kalıcı kelime oluşturduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Başka bir zayıf ihtimal de kelimedeki ikinci unsurun Farsça *reng* kelimesinin Oğuzcadaki bir varyantı olduğudur. Kaşgarlı'nın da dile getirdiği gibi 11. yüzyılda Oğuzların Farslarla yakın ilişki içinde olmaları sebebiyle Türkçeye birçok Farsça kelime geçmiştir. Oğuzların Farslarla olan yakınlığı düşünüldüğünde *renk* kelimesi bu dönemde alıntılanmış olabilir³. Fakat kelimenin yazımı bu konu hakkında kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır.

TT ağzlarında *et* kelimesi, özlü, etli, kıvamlı nesneleri göstermek için kullanıldığı gibi nesnelerdeki kırmızı rengi belirtmek için de kullanılmıştır:

ettoprağı / et toprak / et toprağı: 1. Kırmızı kuvvetli toprak. 2. Kil (DS, s. 1800a; DS, s. 4499b; Koşay & Işıtman, 1932, s. 129b).

eterik: Çok tatlı ve kırmızı renkli bir çeşit erik. (DS, s. 1798a).

Kelimenin *et* ile ilgili olduğunu düşündürecek temel veriler ise aşağıda sıralanmıştır. Aşağıdaki örneklerde *et*, ten rengini ifade etmektedir. Tamlama yapısındaki bu verilerde ikinci unsurun *renk*⁴ (> *irenk*) kelimesi olduğu görülmektedir:

etrenk: Et gibi açık kırmızı renk. (DS, s. 1799b).

etirengi: 1. Ten rengi: *Etirengi çorap aldım*. 2. Açık pembe (DS, s. 1798b; DS, s. 4499b).

etren: Çıplak, elbisesiz. (DS, s. 1799b).

3. keriş

keriş: Üzerine çıkılabilen dağ zirvesi. Oğuzca. (Atalay, 1985a, s. 370; Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 159).

Karahanlı Türkçesinden sonra Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Kitâbü'l-İdrâk*'te kayda geçmiştir: *keriş* "tepe" (Caferoğlu, 1931, s. 45). Sonraki tarihî lehçelerde görülmez.

Kelime bazı etimolojik çalışmalarda *ger-* (< *ker-*) fiiline bağlanmıştır (Clauson, 1972, s. 747a; Eren, 1999, s. 154b). Clauson kelimeyi, "kavga, tartışma" anlamına gelen ve Eski Uygur Türkçesinden beri tanıklanan *keriş* ile aynı madde içinde ele almıştır (1972, s. 747a). Dankoff ve Kelly de Clauson ile aynı düşünceye sahiptir (1985, s. 102). Räsänen ise "tepe, dağ zirvesi" anlamındaki *keriş*'i ayrı bir madde başı olarak ele almış fakat kelimenin yapısı hakkında bir açıklama yapmamıştır (1969, s. 256b). *ker-* maddesinde *keriş* "kavga, tartışma, güreş" de dâhil olmak üzere birçok türeve

³ *renk*, Türkçede ilk kez Karahanlı Dönemi eserlerinden TİEM 73'te görülmektedir (Kök, 2004, s. 8v/6, 196/v5). Harezmi Türkçesinde yaygınlaşmaya başlamıştır (Ünlü, 2012b, s. 482b).

⁴ Türkiye Türkçesi ağzlarında *renk* kelimesinin *kırmızı* anlamını da taşıması ayrıca dikkat çekicidir: *irenk* (I): 1. renk. 2. kızıl. (DS, s. 4524), *irenk* (II): 1. domates salçası. 2. kırmızı biber. (DS, s. 2548). Bunun için bk. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/renk>.

değindiği halde “tepe” anlamını taşıyan *keriş*’e temas etmemesi yazarın kelimeyi *ker-* ile ilişkilendirmediğini göstermektedir (1969, s. 254b).

“Tartışma, kavga” anlamındaki *keriş*, çağdaş lehçelerin bir kısmında varlığını korumuştur (Clauson, 1972, s. 747a) fakat üzerinde durduğumuz *keriş* sadece Oğuz grubu lehçelerinde yaşamaktadır. Kelime, Türkmen Türkçesinde mevcuttur: Trkm. *geriş* “1. sırt. 2. sıradağ” (Tekin vd., 1995, s. 253b).

TT yazı diline ulaşamayan kelime, ağızlarda varlığını sürdürmektedir, Batı grubu ağızlarında yaygın bir kullanımı vardır:

geriş: 1. Dağların ve tepelerin üst kısmı, sırt. 2. Büyük dağ. 3. Ağaçlı tepe. 4. Zirve, dağ zirvesi (DS, s. 2003a; Koşay & Aydın 1952, s. 61b; Mollova, s. 2003, s. 154).

geriç: İki yokuş arası (DS, s. 2001b).

keriş: 1. Alan. 2. Yokuş, tepe (DS, s. 2755b).

ker- fiilinin Türkçede açıklık, genişlik, uzaklık kavram alanı ile ilgili türevleri görülürken uzunluk, diklik vb. kavram alanına ait türevlerinin bulunmaması, kelimenin *ker-* fiilinden geldiği yolundaki etimolojiye ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir.

TT ağızlarında sadece Adana’da tespit edilmiş olan aşağıdaki veri *keriş* hakkında yeni bir yoruma imkân tanıyabilir:

ger (V)⁵: 1. Tek tük ağaç bulunan kayalık yer. 2. Dağ ve tepelerin üzerindeki yüksek burun. (DS, s. 1994b).

keriş’in yapısı üzerine düşünürken TT ağızlarında kaydedilmiş olan şu verileri de dikkate almak gerekir, bu verilerin tamamı sadece Batı grubu ağızlarında yer almaktadır:

geri (II): ...3. Dağın girintili çıkıntılı yeri. (DS, s. 2001b).

germe (IV): 1. Büyük kaya. 2. Dağlarda sellerin aşındırmasıyla meydana gelen dik, kayalık, yokuş yer. 3. Tarlaları sulamak için açılan sandık şeklinde çukur. (DS, s. 2004b).

kerey: Sarp kayalık. (DS, s. 2754a).

gerey (III): Dağın girintili çıkıntılı, gölgeli yeri. (DS, s. 2000a).

4. *könçek*

könçük: Yaka, elbise yakası; gömlek vb.nin önündeki açıklık. Oğuzlar cim üzerine üstün koyarak *könçek* derler. (Clauson, 1972, s. 728a; Atalay, 1985a, s. 480; Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 209).

DLT’de kelimenin *könçüklen-* “elbiseye yaka yapılmak” türevi de görülür (Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 315).

⁵ Tietze, aynı anlamdaki Kürtçe *gîr* kelimesine bağlamıştır (2009, s. 132). Kelime sadece Adana’da bilinmektedir. Bu kelime ile ilgili olabilecek burada sıraladığımız diğer veriler de sadece Batı grubu ağızlarında yer aldığına göre Tietze’nin yorumuna katılmak mümkün değildir. Alıntının yönü tam tersi olabilir.

Clauson, sonraki tarihî lehçelerde görülen “don, pantolon” anlamını taşıyan *könçek* kelimesini de aynı maddede ele alarak geçtiği yerleri göstermiş, *kön* “deri” ile aralarında semantik bir bağlantı olmasının güçlüğüne dile getirmiştir (1972, s. 728a). Dankoff ve Kelly de kelimeyi *kön* ile ilişkilendirmemiştir (1985, s. 109). Räsänen maddeyi benzer şekilde düzenlemiş, kelimenin yapısı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır (1969, s. 290a-b). Levitskaya vd. *könçek* ile *könçük*’ü farklı maddelerde ele almış, başka çalışmalarda bu verilerin aynı maddede ele alınmasının doğru olmadığını belirtmişlerdir (Levitskaya, Dybo & Rassadin, 1997, s. 106).

İlk kez DLT’de tanıklanan *könçük*, ilgili kaynaklarda çoğunlukla “yaka” biçiminde tanımlanmıştır. Bu tanım yanlış anlaşılmaya sebep olabilecek eksik bir tanımdır, tanımın “yaka, elbiselerde göğse tekabül eden aralık, açıklık; koyun” biçiminde daha detaylı yapılması gerekir. Kelimenin “cep, elbisedeki gizli yer” anlamları da bu anlamdan gelişmiştir (bk. Clauson, 1972, s. 728a). Kelime, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde tespit edilmiştir (Clauson, 1972, s. 728a; Levitskaya vd., 1997, s. 106; Fazılov, 1966, s. 645; Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2007, s. 157; Ünlü, 2012a, s. 280a, 453b, 485a; Atmaca, 2016, s. 140b). *könçük*, Tatarcanın ağızlarında *künçik* “cep, gömlek yarığı” şeklinde yaşamaktadır (Radloff, 1899, s. 1446; Levitskaya vd., 1997, s. 106). Kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında da varlığını korumuştur. Kelimenin *goncuk*, *göncük*, *göncük*, *koncik* varyantları⁶ “cep” anlamı ile Türkiye Türkçesi ağızlarında on kadar ilde tespit edilmiştir (DS, s. 2152a; DS, s. 2100b; DS, s. 2916b; Caferoğlu, 1995b, s. 286; Caferoğlu, 1995b, s. 302). Bu varyantlardan en yaygın olanı *göncük*, Mersin ağzında “çadırın yan taraflarından katlanarak yapılmış cep gibi dolap” anlamıyla da kayıt altına alınmıştır (Tor, 2004, s. 199b). DS’de İstanbul’dan derlendiği belirtilen *kance* “cep” (DS, s. 2916b) biçimi hakkında yorum yapmak güçtür. Göçmenlerden derlenmiş olması ihtimal dâhilinde olan kelimedeki kayıt veya baskı hatası da söz konusu olabilir. krş. YUyg. *konca* “konç” (Necip, 1995, s. 243a).

könçek, tarihî lehçelerden sadece Kıpçak Türkçesinde kayda geçmiştir. Kelime Kıpçak Türkçesi dönemine ait birçok eserde tanıklanmaktadır: *könçek* “1. don, pantolon. 2. pelerin gibi omza alınan bir elbise” (Toparlı vd., 2007, s. 157b). Kelime bugün Kıpçak grubu Türk lehçelerinde (Levitskaya vd., 1997, s. 105) ve Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli varyantlarla varlığını sürdürmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında kelime başı /k/’li biçim daha yaygındır. Konya’dan derlenen bir, Adana’dan derlenen iki veride son ünlü dardır:

gönçek: 1. Don. 2. Köylü kadınların giydiği don (DS, s. 2152b; Koşay & Işıtman, 1932, s. 150a).

könçek/ kömçek: 1. Etek. 2. Üç eteğin altına giyilen ince bir kumaştan dikilmiş kısa etek. 3. Paçaları lastikli hanım pijaması. 4. İç donu, dizlik. 5. Uzun paçalı don, şalvar (DS, s. 2959b; Koşay & Işıtman, 1932, s. 249a; Tor, 2004, s. 265a).

gönçik: İç donu (SDD, s. 659a).

koncik: Cübbe (DS, s. 2916b).

⁶ SDD’de Elazığ ve Diyarbakır kaydıyla verilen *kancak* (s. 824) biçimi, ilgili yerlerde kelime *koncik* ve *goncuk* biçimleriyle görüldüğü için yanlış kayıt olmalıdır. SDD’deki bu veri DS’ye alınmamıştır.

koncuk: Pantolon (DS, s. 2916b).

Öncelikli çözülmesi gereken problem *könçek* ile *könçük*'ün aynı kelimeler olup olmadığıdır. Tarihî lehçelerde “don, pantolon, giysi” için *könçek*; “yaka açıklığı, cep” için *könçük* kullanılmıştır. Üstelik bazı eserlerde hem *könçek* hem de *könçük* yer almakta, ikisi de yukarıda gösterildiği gibi birbirinden farklı anlam taşımaktadır: bk. Kıpç. *könçek* “don” (Caferoğlu, 1931, s. 55), *könçük* “cep” (Caferoğlu, 1931, s. 55); Kıpç. *könçek* “don, im ve iç ton da denir” (Toparlı, Çöğenli & Yanık, 2000, s. 19b), *könçük* “cep” (Toparlı vd., 2000, s. 20a). Aynı durum bugün için de geçerlidir: bk. TT (ağız) *göncük* “çadırın yan taraflarından katlanarak yapılmış cep gibi dolap” (Tor, 2004, s. 199b), TT (ağız) *könçek* “1. etek. 2. üç eteğin altına giyilen ince bir kumaştan dikilmiş kısa etek. 3. paçaları lastikli hanım pijaması” (Tor, 2004, s. 265a). Sadece, Adana’dan gönderilen iki fiş [*koncik* “cübbe” (DS, s. 2916b), *koncuk* “pantolon” (DS, s. 2916b)] ile Konya’dan gönderilen bir fişte [*gönçik* “iç donu” (SDD, s. 659a)⁸] giysi anlamını taşıyan kelimelerin son ünlüsü dardır. Fakat tarihî ve çağdaş lehçelerdeki verilere göre burada bir karışmanın olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kanaatimize göre *könçek* ile *könçük* ses benzerliği dolayısıyla birbirine karışmış olan farklı verilerdir. Kaşgarlı’nın döneminde *könçük* ile *könçek*’i birbirine karıştıran Oğuzlar olduğu gibi bugün de *könçek* ile *könçük*’ü karıştıran Oğuzlar bulunmaktadır.

Üzerinde durulması gereken ikinci husus bu kelimelerin kökeni meselesidir. İki kelimeyi aynı kabul eden bilim adamları ya kelimenin yapısı hakkında bir açıklama yapmamışlar, ya da kelimeyi *kön* “deri” ile ilişkilendirmenin doğru olmayacağını belirtmişlerdir (Räsänen, 1969, s. 290a-b; Clauson, 1972, s. 728a; Dankoff & Kelly 1985, s. 109).

İki kelimenin farklı olduğunu düşünen bilim adamlarından Levitskaya vd. *könçük*’ü +CXk eki ile kurulu bir isim kabul etmiş, **kön* “göğüs” ile ilişkilendirmişlerdir (1997, s. 106). Gülensoy, *konç* maddesinde ağızlardaki *koncik*, *kance*, *konçuk* “cep” ve *konci*, *kunçı*, *kunsi* “kendirin sapları”⁹ kelimelerini de sıralamış, *konçuk* ve *koncik* verilerini *konç*+Xk şeklinde çözümlemiş, kelimenin TT ağızlarında yaygın olan *göncük* biçimine ise değinmemiştir (2007, s. 538b). Tietze, Anadolu ağızlarına ait gösterdiği *kuncik* varyantını Farsça *kunc* “köşe” kelimesine bağlamıştır (2018, s. 434). Fakat Tietze’nin kaynak gösterdiği yerde kelime *kuncik* değil *koncik*’tir. Anadolu ağızlarında “cep” anlamını taşıyan *kuncik* diye bir kelime yoktur. “Cep” anlamını taşıyan ve *könçük*’ün bir varyantı olan bu veriyi Farsça *kunc*’dan türeyen *kuncik* “köşe, bucak” (bk. DS, s. 4572a; Buran & İlhan, 2008, s. 139b) ile ilişkilendirmek mümkün değildir.

Mevcut bilgilere göre kelimenin yapısı hakkında yorum yapmak güçtür. Tespit edildiği ilk metinlerden itibaren “giysideki açıklık, aralık” anlamı dikkate alındığında *könçük*’ün *konç*’tan türediği düşünülebilir. *konç*’un tarihî ve çağdaş lehçelerde art ünlülü oluşu (bk. Levitskaya vd., 1997, s. 59; Räsänen, 1969, s. 279a; Starostin vd., 2003,

⁷ Eserde *re* harfinin fazla kullanılmasıyla *körncük* şeklinde yanlış yazılmıştır (Clauson, 1972, s. 728a), Toparlı vd. kelimeyi kürüncük okumuştur (2000, s. 20a).

⁸ SDD’deki bu veri DS’de bulunmamaktadır.

⁹ “Kendir sapı” anlamına gelen ve sadece Rize ile Trabzon’da kullanılan bu kelimeleri, *konç* ile ilişkilendirmek güçtür (bk. Tietze, 2018, s. 358).

s. 819) iki veriyi birleştirmenin önündeki en büyük engeldir. Fakat ilk defa Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen kelimenin ünlüsünün bu dönemde artlaştığı tahmin edilebilir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ünlünün ön olduğu bir örnek de bulunmaktadır. bk. TT (ağız) *könç* “çizmenin yüz kısmı” (DS, s. 2958b). Caferoğlu’nun Eskişehir Abdallarından derlediği *gönç* “koyun” (1995a, s. 212) iki kelime arasındaki ses ve anlam bağlantısı için güzel bir örnek olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Moğolcada “konç” anlamını taşıyan kelimenin “yen, elbise kolu” anlamının da bulunması dikkat çekicidir: Mo. *hançu* “konç, yen, elbise kolu” (Lessing, 2003, s. 1430b; Starostin vd., 2003, s. 819).

Levitskaya vd. *könçek*’in kökünün *kön* “deri” olabileceğini belirtmiş fakat TT ağızlarındaki verilere göre kökün *konç* olabileceğini de dile getirmişlerdir (Levitskaya vd., 1997, s. 105; Levitskaya, Dybo, & Rassadin, 2000, s. 58). Starostin vd. kelimeyi *kön* ile ilgili görmüşlerdir (2003, s. 720). Gülensoy da kelimeyi *kön* ile ilişkilendirmiş, *kön* “deri” +*çek* şeklinde çözümlemiştir (2007, s. 554a). *könçek*, bazı çalışmalarda belirtildiği gibi *kön* “gön, deri” kelimesinden türemiş olabilir fakat kelimenin sahip olduğu anlam bunun zayıf bir ihtimal olduğunu göstermektedir. Kelimenin kökeni hakkında düşünürken şu verileri de göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır:

Kıpç. *könçekli keşik*: Ayakları tüylü bir hayvan (Toparlı vd., 2007, s. 157b).

Kıpç. *könçekli kögerçin*: Paçalı güvercin (Toparlı vd., 2007, s. 157b).

TT (ağız) *könçek*: Bitkinin kökündeki yavru kök ve saçakları. (DS, s. 2958b).

TT (ağız) *kömçek*: 1. Ot kökü. 2. Köklerdeki emici kıllar: *Kökü ne ki kömçeği ne olsun*. (DS, s. 2956a; Buran & İlhan, 2008, s. 137a).

TT (ağız) *kemçek*: Topraktan çıkarılmış kendir sapının soyulan lifleri (DS, s. 2958b).

TT (ağız) *kök köceg*: Soy sop (Buran & İlhan, 2008, s. 137a).

5. *sörçek*

sörçük: Gece toplantılarında, meclislerinde anlatılan hikâye. Oğuzlar cim üzerine üstün koyarak *sörçek* derler (Clauson, 1972, s. 845a; Atalay, 1985a, s. 478; Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 208).

DLT’de Oğuzca olduğu belirtilen biçim, ilgili çalışmalarda çoğunlukla *sürçek* okunmuştur (Atalay, 1985a, s. 478; Clauson, 1972, s. 845b; Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 208). Tezcan kelimeyi çağdaş lehçelerden getirdiği tanıklarla *sörçek* okumuş (1981, s. 288-289), sonraki çalışmaların çoğunda bu okuyuş benimsenmiştir (Tekin, 2003b, s. 286; Levitskaya, Blagova, Dybo, & Nasilov, 2003, s. 368-369; Starostin vd., 2003, s. 1298; Róna-Tas & Berta, 2011, s. 1109; Kaçalın, 2019, s. 419).

Kelime Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmıştır: *sörçük* “hikâye” (Wilkens, 2021, s. 623). Karahanlı Türkçesi Döneminde özellikle Kur’an tefsirlerinde görülür. Bu eserlerde *sörçek* biçiminde geçen kelime (Ünlü, 2012a, s. 664) farklı kelime grupları içinde de yer almıştır: *sörçek at-* “hezayan savurmak” (Ünlü, 2004, s. 252v/1), *sörçek ayıtlıgılar* “hikâye, masal anlatanlar”¹⁰ (Ünlü, 2004, s. 252v/1) *bitmiş ozakılar sörçeki*

¹⁰ Ünlü, bu ibareyi “gece sohbetinde bulunanlar, müsamereciler, geceleyin toplantı yapanlar” şeklinde tanımlamıştır (2012a, s. 664a).

“eskilerin yazdığı hikâyeler, asılsız şeyler” (Ünlü, 2004, s. 437r/7), *bitmiş sörçek* “efsane, yazılı hikâye” (Ata, 2004, s. 30/38b3; Kök, 2004, s. 97v/3), *ozakıların sörçekleri* “öncekilerin masalları” (Kök, 2004, s. 134r/5).

Kelime sonraki tarihî lehçelerin çoğunda tespit edilmiştir. Bu lehçelerde de kelimenin son ünlüsü düzdür: Har. *sörçek* “1. bilmece, kapalı söz. 2. masal, hikâye, efsane” (Taymas, 1997, s. 65; Yüce, 1993, s. 177), *sörçek aydı-ş* “hikâye, masal anlatmak” (Yüce, 1993, s. 111), Kıpç. *sörçek* “hikâye” (Caferoğlu, 1931, s. 94), Çağ. *çörçek*, *çörgek*, *serçek*, *sörçek* “efsane, kıssa, masal, destan” (Pavet de Courteille, 1870, s. 348; Rahimi, 2019, s. 703; Kaçalın, 2011, s. 542, 927; Şeyh Süleyman Efendi, 1298, s. 185).

Kelime çeşitli varyantları ile bugün de bazı lehçelerde varlığını sürdürmektedir (Levitskaya vd., 2003, s. 368-369). Lehçelerdeki biçimlerde de son ünlü düzdür, bazı lehçelerdeki geniş-yuvarlak ünlüler benzeşme sonucu ortaya çıkmıştır: YUyg. *çöçek* “hikâye” (Necip, 1995, s. 86a), YUyg. *çöçekçi* “hikayeci” (Necip, 1995, s. 86a), Tel. *çörçök* “masal” (Sırkaşeva & Kuçığaşeva 2000, s. 18). Alt. *çöpçök* “1. masal. 2. kapris” (Baskakov & Taşçakova 1999, s. 77b), *çöpçökçi* 1. masalcı. 2. kaprisli (Baskakov & Taşçakova 1999, s. 77b), *çöpçöktö-* “1. masal anlatmak. 2. kapris yapmak” (Baskakov & Taşçakova 1999, s. 77b). Kar. *sörçek* “dedikodu, söylenti, rivayet” (Baskakowa, Szapszala, & Zajaczkowskiewa, 1974, s. 471b), Şor. *sörçek* “masal, efsane” (Radloff, 1911, s. 1037), Hak. *çöçek* “kısa masal” (Arıkoğlu, 2005, s. 108b).

Oğuz grubu Türk lehçelerinin ölçünlü dillerinde bulunmayan kelime, sadece Türkmen ağızlarında *çörçek* (Levitskaya vd., 2003, s.368), Irak Türkmen Türkçesinde *serçek* (Saatçi, 2020, s. 507) biçiminde yer almaktadır.

Sadece Eski Uygur Türkçesinde¹¹ ve DLT’de kelimenin ikinci ünlüsü yuvarlaktır. Tarihî ve çağdaş lehçelerdeki verilere göre kelimenin aslı, Oğuzların telaffuz ettiği gibi *sörçek* olmalıdır.

Kelimenin DLT’deki Arapça karşılığı için bazı kaynaklarda verilen “gece toplantısı” (Atalay, 1985a, s. 478; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 208) anlamının tarihî ve çağdaş lehçelerin hiçbirinde yer almaması dikkat çekicidir. DLT dışındaki verilere göre kelimenin “gece toplantısı” değil, Clauson’un çalışmasındaki gibi “gece meclislerinde anlatılan hikâye” şeklinde anlamlandırılması daha doğru görünmektedir. Semantik olarak “toplantı, meclis” anlamından “öykü, hikâye”ye geçiş güçtür. Dolayısıyla kelimenin temel anlamı “öykü, hikâye” olmalıdır. *TİEM* 73’teki *sörçek aydıglılar* ve *Mukaddimetü’l-Edeb*’deki *sörçek aydı-ş* ibarelerinde kelimenin *ayt-* fiili ile kullanılması da temel anlamın “öykü, hikâye” olduğunu doğrulamaktadır.

Kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Atalay’ın ilgili maddenin dipnotundaki açıklaması, kelimeyi *sür-* ile ilişkili gördüğünü göstermektedir: “Türkiye’de bulunan Bektaşiler, yılın belli bir iki gecesinde toplanırlar. Buna ‘süre’k ve ‘sofiyan süreği’ derler.” (1985a, s. 478). Clauson’a göre kelime *sürç-ek* yapısına sahiptir. Yazara göre *sürç-* ile *sürçek* arasında anlam ilgisi bulunmasa da kelimenin kaynağı için başka bir alternatif de yoktur (1972, s. 845b). Räsänen de kelimeyi *sürç-ük* şeklinde

¹¹ Wilkens (2021, s. 623) kaynak göstermediği için kelimeyi kontrol edemedik. Eski Uygurca üzerine başka çalışmalarda bu kelimeyi bulamadık.

çözümlemiş ve *sür-* fiiline bağlamıştır. Yazar Çağ. *sürçe* “mola, dinlenme” kelimesini de bununla ilgili görmüştür (1969, s. 438a). Fakat Räsänen *sörçük*’ün çeşitli lehçelerde görülen varyantlarını ayrı maddeler olarak ele almış, maddeler arasında gönderme yapmamıştır (1969, s. 118a, 412a, 438a). Ercilasun ve Akkoyunlu da kelimenin *sür-* fiilinden türediği görüşündedirler fakat kelimenin *sürç-* ile ilgisi olmadığını belirtmiş, kelimeyi *sürçük* < *sürşük* < *sür-üş-ük* şeklinde çözümlemişlerdir (2014, s. 208). Tezcan, kelimeyi *sör+çek* şeklinde çözümlemiş, kelimenin **sör* (~*söz*) ve -*çAk* küçültme ekinden oluştuğunu iddia etmiştir (1981, s. 288-289). Tekin de kelimenin *söz* ile kökteş olduğunu savunmuştur (2003b, s. 286). Bu görüş birçok bilim adamı tarafından kabul edilmiştir (Levitskaya vd., 2003, s. 368-369; Starostin vd., 2003, s. 1298; Róna-Tas & Berta, 2011, s. 1109; Gülensoy, 2007, s. 810). Erdal, Tezcan’ın *söz* ile *sörçük*’ü birbirine bağladığını belirtmiş fakat konu hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır (1991, s. 47). Yazar aynı çalışmanın başka bir yerinde kelimenin +*çAk* küçültme eki ile kurulmadığını belirtmiştir (1991, s. 472). Rahimi, kelimeyi Mo. *cöçüğe* “piyes, temsil, tiyatro” ile karşılaştırmıştır (2019, s. 703).

Atalay’ın gösterdiği *sürek* ile ilgili olduğu kabul edilirse kelimenin *sür-* / *sürç-* (< *sürüş-*) fiilinden türemesi gayet makul görünmektedir. Fakat çağdaş lehçelerde ekin ilk ünlüsünün geniş olması bu fikrin zayıf tarafını teşkil eder. Tezcan ve takipçilerinin öne sürdüğü *sör+çek* etimolojisine katılmak ise küçültme eki dolayısıyla pek mümkün görünmemektedir. Uzun bir anlatı türüne ad olan *sörçek*’in küçültme eki ile kurulmuş olması mantıklı değildir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan aşağıdaki veriler kelimenin yapısı hakkında farklı yorumlar yapılmasına imkân vermektedir. Verilerin ilki Denizli; ikincisi Isparta, Denizli, Aydın, Manisa, Balıkesir, Muğla; üçüncüsü Denizli, Manisa, Muğla; sonuncusu Bursa’dan kayıtlı altına alınmıştır:

sürmek: Masal kelimesiyle beraber ‘masal söylemek’. (Caferoğlu, 1994, s. 203).

sürtmek: Söylemek, anlatmak: *Sana bir mesele sürtmüştüm, hatırlıyor musun?* (DS, s. 3722b), *Dedem pek güze: masal sürte:din* (Uyguç, 2006, s. 292).

sürtmek (I): Masal, öykü anlatmak. (DS, s. 4714b).

sürüşdür-: Bir kimseyi birçok kişi övmek: *Biz hep seni sürüşdürüyorduk.* (DS, s. 3724b).

Denizli Serinhisar’da fiilin *süyüt-* varyantı kayda geçmiştir: *Deminki süyütdün masala beni bi dā süyüdüvëseñe* (Tok, 2002, s. 373, S01/43).

İlgili yerlerdeki *sür-* ve *sürt-* fiillerinin özellikle masal ile birlikte kullanılması, “masal, öykü anlatmak” anlamlarını taşıması dikkate değerdir. *TİEM* 73’teki *sörçek aytıglılar* ve *Mukaddimetü’l-Edeb*’deki *sörçek aydış-* verileri, *sörçek ayt-* ile *masal sürt-* arasında anlam ve kuruluş benzerliği olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *ayt-* ile *sürt-* fiillerinin eş anlamlı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kelimelerin yapı benzerliği de ayrıca dikkat çekicidir. Fakat çağdaş lehçelerde kelimenin ilk ünlüsünün yuvarlak olması ağızlardaki bu verileri *sörçek* ile birleştirmede önemli bir problem olarak

durmaktadır. Belki söz ile aynı kökten bir *sö-r- fiili düşünmek gereklidir.¹² Bu fiilin, sür- fiilinin etkisiyle Türkiye Türkçesi ağızlarında sür- şeklini almış olması mümkündür. Kelimenin söz ile ortak bir köke dayandığı kabul edilecek olursa yapısı ile ilgili olarak iki ihtimalden bahsedilebilir. Birincisi kelime *sör-üş-ek > *sörşek > sörçek şeklinde bir gelişme göstermiş olabilir. İkinci ihtimale göre ise kelimenin aslında *sör-geç gibi bir yapıya sahip olduğu, ekteki metatez ile sörçek şeklinin ortaya çıktığı söylenebilir (Bunun için bk. Erdal, 1991, s. 357-359).

6. yorigçı

yorigçı: Hısımlar arasında mektup getirip götüreren elçi. Oğuzca. (Atalay, 1985c, s. 55; Ercilasun & Akkoyunlu 2014, s. 372).

DLT’de ikinci harfi ze ile yazılmış olan kelime, tamamen harekesizdir: زغچی. Bu yüzden bazı çalışmalarda *yazığçı* okunmuştur (Atalay, 1985c, s. 55; Nadelyayev, Nasilov, Tenişev, & Şçerbak, 2016, s. 267a). Atalay’ın kelime için verdiği “yazıcı” anlamı, kelimeyi *yaz-* fiili ile ilişkilendirdiğini düşündürmektedir. Clauson, *yazığçı*’nın yazma 293’teki bilgiye göre yanlış yazım olduğunu belirtmiş ve kelimeyi *yorigçı* biçiminde okumuştur (1972, s. 964a). Son çalışmalarda bu okumanın benimsendiği görülmektedir (Dankoff & Kelly, 1984, s. 177; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 372; Kaçalın, 2019, s. 601).

Clauson, kelimeyi *yorigçı* < **yorig* < *yori-* şeklinde çözümlemiştir (1972, s. 964a). Dankoff ve Kelly de kelimeyi aynı şekilde ele almışlardır (1985, s. 231). DLT yazma 293’teki “Hısımlar, dünürler arasında gelip giden elçiye Oğuzlar *yorigçı*¹³ derler, *yoridaçı* demezler.” (Atalay, 1985b, s. 51) açıklamasına göre Clauson’un yaptığı düzeltmenin isabetli olduğu düşünülebilir. Fakat aşağıda göstereceğimiz Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan *yozucu* kelimesine göre DLT’deki /z/’li yazımın doğru olma ihtimali yüksektir:

yozucu: Dügün alayının önünde giden. (DS, s. 4304b).

Bu kelime DS’de sadece Tokat’tan derlendiği belirtilen tek veridir. Fakat başka ağız çalışmalarında da yer aldığı için sağlam bir veri olduğuna şüphe yoktur. Kelimenin benzer anlam ile Çorum ve Sivas’ta da kullanıldığı belirlenmiştir:

yozucu: Dügünde oğlan evinden kız evine oradaki işleri düzenlemek için gönderilen kişiler. *Yozucu kız tarafına vardığında kendilerine yemek sunulur.* (Çorum) (Gösterir, 2020, s. 478).

yozucu: Dügüne davet için dolaşan kişi (Gürün-Sivas) (Öztürk, 2014, s. 250).

Kastamonu’dan derlenen *yozu* “yazı” (Caferoğlu, 1994b, s. 5) kelimesi de dikkate alındığında, ağızlardaki *yozucu* verisine göre DLT’deki kelime *yazığçı* okunabilir.¹⁴

¹² krş. PTung. *sür- “1 to creak, scream 2 to shout, cry”; PMo. *sür- / *sur- “1 to cry out 2 to sound, make noise (of wind)”. Starostin vd. tasarladıkları bu biçimleri Türkçe söz ile ilişkilendirmişlerdir (2003, s. 1297-1298).

¹³ *yori-* ile *yorigçı* arasındaki anlam ilgisi için krş. EUyg. *katnayu yori-* “(çöpçatanlar gibi insanlar arasında) oraya buraya gitmek, arabuluculuk yapmak” (Wilkens, 2021, s. 346a).

¹⁴ *yazığçı* > *yazuçı* > *yozuçı* > *yozucu* > *yozucu*?

Fakat *yaz-* fiilinin bugüne kadar Türkçede “aracılık” kavram alanına ait bir türevi bilinmediği için *yazığçı* okunuşu tartışmaya açıktır.

Ağızlardaki verinin ses ve anlam değerine göre DLT’deki ilgili kelimeyi *yozığçı* okumak da mümkündür. Türkçede bazı kelimelerde /r/ ~ /z/ denkliğinin mevcut olduğu uzun zamandır bilinmektedir (bk. Tuna, 1992, s. 47, Tekin, 2003a, s. 1-38). Genel Türkçede /r/ sesini taşıyan bazı kelimelerin dağınık olarak bazı lehçelerde /z/’li biçimleri görülür: krş. GT *yor-* “yorumlamak, tabir etmek” (Starostin vd., 2003, s. 1152), Az. *yoz-* “yorumlamak, şerh etmek, tefsir etmek” (Akdoğan, 1999, s. 813), TT (ağız) *yoz-* “yorumlamak” (Olçay, Ercilasun & Ensar, 1998, s. 398), *yoy-* “yorumlamak, açıklamak” (DS, s. 4301a). GT *yar-* “kesmek, bölmek, ayırmak” (Starostin vd., 2003, s. 483); TT (ağız) *yaz-* “1. yarmak, çizmek (et ve balık için). 2. bitki gövdelerini bıçak ile yarmak” (DS, s. 4219a), TT (ağız) *yazıl-* “incir, olgunluktan kabuğu çatlamak” (DS, s. 4217a), *yazacak* “yarma bıçağı, yayıkçıların tomrukları dikey olarak kapaklara ayırma aleti” (Demir, 2006, s. 254). Bu verilere göre *yori-* fiilinin sadece Oğuz Türkçesinde dar bir alanda *yozı-* şeklinde bir varyantının bulunduğu ve DLT’deki kelimenin bu varyantın bir türevi olduğu ihtiyatla söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada DLT’de Oğuzca kaydıyla yer alan *an, etrek, keriş, könçek, sörçek, yorigçı* kelimeleri üzerinde durulmuştur. DLT üzerine yapılan çalışmalar ile etimolojik çalışmalarda ilgili kelimeler üzerine söylenenler gözden geçirilmiş, başta TT ağızları olmak üzere tarihî ve çağdaş lehçelerdeki tanıklardan hareketle bu kelimeler hakkında yeni görüşler ileri sürülmüştür.

DLT’de Oğuzca gösterilen bu kelimelerin TT ağızlarında çeşitli varyantları ile varlığını koruduğu belirlenmiştir. Bu kelimelerden “yok, hayır” anlamını taşıyan *an* hem TT konuşma dilinde hem de TT ağızlarında çeşitli ses olayları sonucu ortaya çıkmış varyantları ile varlığını sürdürmektedir.

DLT’de “kızıl tenli, açık tenli adam” anlamında kullanılan *etrek*’in yapısı hakkında görüş ileri sürmek güçtür. Fakat TT ağızlarındaki veriler kelimenin *et* ile ilgili olduğunu düşündürmektedir.

“Sırt, dağ tepesi” anlamını taşıyan *keriş* bugün sadece Türkmen Türkçesinde ve TT ağızlarında bulunmaktadır. TT ağızlarında *keriş* ile benzer anlam taşıyan *ger, geri, germe* gibi verilere göre *keriş*’in *ker-* fiilinden türediği yolundaki etimolojinin yeniden ele alınması, tartışılması gerektiği anlaşılmaktadır.

könçük “üst giysilerindeki açıklık, aralık, yaka; koyun” ile *könçek* “don, iç giysisi, pantolon” kelimelerinin aynı kelime gibi kabul edilip aynı maddede işlenmesi doğru değildir. İki kelimeye de yer veren tarihî ve çağdaş lehçelere ait kaynaklar iki kelimenin imlasının ve anlamının farklı olduğunu açıkça göstermektedir. DLT’de kelime hakkında yapılan açıklama ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bazı veriler, *könçek* ile *könçük*’ün ses benzerliği yüzünden birbirine karıştırıldığını göstermektedir.

Bazı çalışmalarda *sür-* ve *sürç-* fiillerine, bazı çalışmalarda **sör* (~ *söz*) ismine bağlanan *sörçük* (~ *sörçek*) tartışmalı kelimelerden biridir. Kelimenin ilk ünlüsünün çağdaş lehçelerde geniş olması ilk yaklaşımın, kelimenin küçültme eki ile kurulmasının

güçlüğü ikinci yaklaşımın zayıf tarafını oluşturmaktadır. TT ağızlarında yer alan *sür- ~ sür-* “anlatmak, söylemek; masal anlatmak” kelimenin kökeni ve yapısı hakkında farklı bir bakış açısını mümkün kılmaktadır.

TT ağızlarında yaşamakta olan *yozucu* “düşünde oğlan evinden kız evine oradaki işleri düzenlemek için gönderilen kişiler”, kelimesi DLT’de bazı çalışmalarda *yazıgçı* bazılarında *yorigçı* okunan kelimenin yeniden ele alınıp değerlendirilmesine katkı sağlayacak önemli bir veridir.

Buradaki yorumların ve çıkarımların büyük bir kısmı Türkiye Türkçesi ağızlarındaki verilere göre yapılmıştır. Türkçenin ağızları Türk dili tarihindeki birçok problemin çözümüne katkı sağlayacak verilerle doludur. Başta Türkiye Türkçesi olmak üzere Türk lehçelerinin kapsamlı ağız sözlüklerinin hazırlanması Türk dilciliğinin öncelikli hedeflerinden biri olmalıdır.

Extended Abstract

Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) is the first work to provide information about Turkish dialects. The information given in the work regarding the dialects of that era and their distinctive features holds immeasurable value for the field of Turkish language studies. Besides the Khakaniye dialect, which was the literary language at the time, DLT contains various details about several Turkish dialects. More than half of the records concerning dialects other than Khakaniye are related to the Oghuz dialect. Kasgarli frequently compared the Karakhanid written language with the Oghuz dialect. It is quite understandable to find more information about the Oghuz Turks' dialect than other dialects in DLT because the Seljuk State, which became the most powerful state in the Turkish-Islamic world from the second half of the 11th century onward, was the state of the Oghuzs. The vocabulary of the Oghuz dialect presented by Kasgarli in DLT overlaps substantially with the modern Oghuz dialects.

This research focuses on the words *añ*, *etrek*, *keriş*, *könçek*, *sörçek*, and *yorigçı*, all of which are recorded in DLT as Oghuz. Studies on DLT and discussions concerning these words in etymological studies have been reviewed, and based on the available evidence from both historical and contemporary dialects, with Turkey Turkish (TT) dialects taking precedence, new insights are offered about these words.

It has been found that these words, categorized as Oghuz in DLT, continue to exist in TT dialects with various variants. One of these words, *añ*, meaning "no, nope," remains present both in spoken Turkish and Turkey Turkish dialects, with variants that emerged as a result of different phonetic phenomena.

Proposing an opinion on the structure of *etrek*, which is used in DLT to mean "red-skinned, fair-skinned man," proves to be difficult. However, the data from TT dialects suggests that the word is related to *et* (meat).

keriş, meaning "ridge, mountain top," exists only in Turkmen Turkish and TT dialects today. According to data such as *ger*, *geri*, and *germe* in TT dialects, which have meanings similar to *keriş*, it is understood that the etymological arguments suggesting that *keriş* is derived from the verb *ker-* should be reconsidered and re-discussed.

As seen in some studies, considering *könçük* ("opening, placket, collar in upper clothing; bosom") and *könçek* ("underpants, undergarment, trousers") as the same word and grouping them in the same article is incorrect. Sources related to historical and contemporary dialects, especially those that include both words, clearly demonstrate that the spelling and meanings of these two words differ. The explanation of the word in DLT and some data in Turkey Turkish dialects indicate that *könçek* and *könçük* are often confused with each other because they are near-homophones.

Sörçük (~ *sörçek*), which is attributed to the verbs *sür-* and *sürt-* in certain works and is linked to the noun *sör* (~ *söz*) in others, is one of the controversial words. The weakness of the first approach is that the first vowel of the word is wide in contemporary dialects, and the weakness of the second approach is the difficulty caused by the word's formation with a diminutive suffix. The presence of the *sür-* ~ *sürt-* "to tell, to say; telling tales" in TT dialects allows for a different perspective on the word's origin and structure.

An important piece of data from DLT that will contribute to the re-evaluation of the word *yozucu*, which is read as *yazığçı* in some studies and as *yorigçı* in others, exists in the dialects of TT and means "the group of people sent from the groom's house to the bride's house during a wedding to arrange matters there."

Most of the assessments and conclusions in this study are based on data from Turkey Turkish dialects. Turkish dialects contain a wealth of data that could contribute to solving many issues in the history of the Turkish language. Starting with Turkey Turkish, creating comprehensive dialect dictionaries for Turkish dialects should be one of the primary goals of Turkish linguistics.

Kısaltmalar

Alt.: Altay Türkçesi

Az.: Azerbaycan Türkçesi

Çağ.: Çağatay Türkçesi

DLT: *Dîvânü Lugâti't-Türk*

DS: *Derleme Sözlüğü* (bk. Türk Dil Kurumu, 1963-1982)

EUyg.: Eski Uygur Türkçesi

GT: Genel Türkçe

Hak.: Hakas Türkçesi

Har.: Harezmi Türkçesi

Kar.: Karay Türkçesi

Kıpç.: Kıpçak Türkçesi

Mo.: Moğolca

PMo.: Proto Moğolca

PTung.: Proto Tunguzca

SDD: *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* 2 (bk. Türk Dil Kurumu, 1941)

Şor.: Şor Türkçesi

Tel.: Teleüt Türkçesi

TİEM 73: *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi* (bk. Kök, 2004; Ünlü, 2004)

Trkm.: Türkmen Türkçesi

TT: Türkiye Türkçesi

YUyg.: Yeni Uygur Türkçesi

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne büyük sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Arikoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakaşa-Türkçe sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası) Karahanlı Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1985a). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1985b). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1985c). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atmaca, E. (2016). *Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine söz varlığı ve anlam olayları*. Konya: Palet Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Banguoğlu, T. (1988). Oğuz lehçesi üzerine. *TDAY-Belleten* 1960, 23-48.
- Baskakov, N. A. & Taşçakova T. M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. (E. Gürsoy-Naskali & M. Duranlı, haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Baskakowa, N. A., Szapszala, S. M. & Zajaczkowskiewa, A. (1974). *Karaimsko-Russko-Polskiy slovar*. Moskva.
- Buran, A. & İlhan, N. (2008). *Elazığ yöresi söz varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyân- Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1994a). *Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1994b). *Anadolu ağızlarından toplamalar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1995a). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1995b). *Güneydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çoban, M. S. (2005). *Divânü Lugati't-Türk'te geçen 'Oğuzca' kayıtlı dil malzelesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1982). *Mahmud al-Kaşyari, compendium of the Turkic dialects (Dîwan Luyat at-Turk) I*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1984). *Mahmud al-Kaşyari, compendium of the Turkic dialects (Dîwan Luyat at-Turk) II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1985). *Mahmud al-Kaşyari, compendium of the Turkic dialects (Dîwan Luyat at-Turk) III*. Cambridge: Harvard University Press.
- Değer, N. (2021). *Anadolu ağızlarında eskicil söz varlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Demir, N. (2006). *Trabzon ve yöresi ağızları III (sözlük)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk (giriş-metin- çeviri-notlar-dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Fazilov, E. (1966). *Starouzbekskij jazyk Chorezmijskie pamyatniki XIV veka tom I*. Taşkent: İzdat. FAN Uzbekskoj SSCB.
- Gösterir, İ. (2020). *Çorum yöresi ağızları sözlüğü*. Ankara: Semih Ofset Matbaa.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I (A-N) - II (O-Z)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Nevâî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2019). *Mahmûd el- Kâşgarî- Dîvânu Lugâti't-Turk*. İstanbul: Kalcı Yayınları.

- Karahan, A. (2013). *Dîvânu Lugâti't-Türk'e göre XI. yüzyıl Türk lehçe bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, A. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk'e göre Oğuzca*. (T. Gündüz & M. Cengiz, ed.). *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri: 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 41-60). Ankara: HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2017). *Dîvânu Lugâti't-Türk (inceleme-tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2005). Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I içinde* (s. 241-253.). Ankara: TDK Yayınları.
- [Koşay] H. Z. & [İşıtman] İ. R. (1932). *Anadilden derlemeler I*. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Koşay, H. & Aydın, O. (1952). *Anadilden derlemeler II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TİEM 73 1v 235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük* (G. Karaağaç, çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Levitskaya L. S., Dybo, A. V. & Rassadin, V. İ. (2000) *Etimologičeskij slovar Tyurkskih yazıkov: obščetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi "Q"*. Moskva: Yazıkı Russkoy Kulturi.
- Levitskaya, L. S., Blagova, G. F., Dybo, A. V. & Nasilov, D. M. (2003) *Etimologičeskij slovar Tyurkskih yazıkov: obščetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi "L, M, N, P, S"*. Moskva: Yazıkı Russkoy Kulturi.
- Levitskaya, L. S., Dybo, A. V. & Rassadin, V. İ. (1997) *Etimologičeskij slovar Tyurkskih yazıkov: obščetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi "K, Q"*. Moskva: Yazıkı Russkoy Kulturi.
- Mollova, M. R. (2003). *Doğu Rodop Türk ağızlarının sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. & Şçerbak, A. M. (2016). *Drevnetyurkskij slovar*. Astana: Ğılım Baspası.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (İ. Kurban, çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Olçay, S., Ercilasun, A. B. & Ensar, A. (1998). *Arpaçay köylerinden derlemeler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, Z. (2014). *Sivas ili Gürün ilçesi merkez köyleri ağızı sözlüğü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Pavet de Courteille, A. J. B. M. M. (1870). *Dictionnaire Turc-oriental*. Paris: Imprimerie Impériale.
- Radloff, W. (1899). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte (Opıt slovary tyurkskih nareçij) II*. St.-Petersburg.
- Radloff, W. (1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte (Opıt slovary tyurkskih nareçij) IV*. St.-Petersburg.
- Rahimi, F. (2019). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Róna-Tas, A. & Berta, Á. (2011). *West old Turkic, Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Saatçi, Ö. (2020). *Dilde arkaiklik olgusu ve Irak Türkmen ağızlarındaki dil unsurlarının arkaiklik bağlamında incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Sevortyan, E. V., Lebedeva, L. İ. & Levitskaya, L. S. (1989) *Etimologičeskij slovar Tyurkskih yazıkov: obščetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi "C, J, Y"*. Moskva: Nauka.
- Sırkaşeva, L. T. & Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt ağızı sözlüğü* (Ş. H. Akalın & Ç. Turgunbayev, çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. & Mudrak, O. A. (2003). *Etymological dictionary of the Altaic languages*. Leiden-Boston: Brill.

- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H. 1298). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- [Taymas] A. B. (1997). *İbni- Mühennâ lûgati*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2003a). Zetacism and sigmatizm in Proto-Turkic. *Makaleler I – Altayistik içinde* (s. 1-37.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tekin, T. (2003b). New example of zetacism. *Makaleler I – Altayistik içinde* (s. 281-288). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. & Eker, S. (1995), *Türkmence-Türkçe sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tezcan, S. (1981). János Eckmann, middle Turkic glosses of the Rylands interlinear Koran translation. *bibliotheca orientalis Hungarica XXI, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976 359 s. 8°. TDAY-Belleten 1978 -1979, 279-294.*
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı II (F-J)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Tietze, A. (2018). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı IV (K-L)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tok, T. (2002). *Denizli ili güney ve güneybatı bölgesi ağızları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Toparlı, R., Çöğenli, M. S. & Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tor, G. (2004). *Mersin ağızı sözlüğü*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Tuna, O. N. (1992). Altay dilleri teorisi. *Türk dünyası el kitabı, ikinci cilt, dil-kültür-san'at içinde* (s. 7-58) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1941). *Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi II*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Türk Dil Kurumu (1963-1982). *Derleme sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uyguç, Arif A. (2006). *Aydın ağızı ve sözlüğü*. Aydın: Kolalı Matbaası.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TİEM 73 235v/3 450r/7) giriş-inceleme-metin-analitik dizin*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ünlü, S. (2012a). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an tercümeleri sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezmi Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurcanın el sözlüğü)*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen
- Yıldız, M. & Ölker, G. (2009). Dîvânü Luğâtî't-Türk'teki Oğuzca kelimelerin Dede Korkut hikâyelerindeki durumu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 1-19.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb -Hvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası-*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yüce, N. (2007). Oğuzca. *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 33, s. 323-325.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.